

80-90-YILLAR ADABIY TANQIDCHILIGI VA BAXTIYOR NAZAROV

Dehqonova Maxsuma Shavkatovna

FDU adabiyotshunoslik kafedrası dotsenti, f.f.b.f.d (PhD)

e-mail: dexqonovamaxsuma@gmail.com

Annotatsiya: 80-90-yillar o'zbek adabiy tanqidchiligi o'ziga xos davrni tashkil etadi. Bu davrda adabiy tanqidchilik yo'nalishi taraqqiy etishi bilan birga davrlashtirish masalasi, tamoyillari, tendensiyalari, muammolari alohida o'rganildi

Kalit so'zlar: 80-90-yillar adabiy tanqidchiligi, adabiy tanqidning davrlashtirilishi, adabiy tanqidchilik tamoyillari, muammolari.

Аннотация: 80–90-е годы – уникальный период в узбекском литературоведении. В этот период, наряду с развитием литературной критики как направления, отдельно изучались вопросы периодизации, принципы, тенденции и проблемы

Ключевые слова: литературоведение 80–90-х годов, периодизация литературоведения, принципы и проблемы

Abstract: The 80s-90s are a unique period in Uzbek literary criticism. During this period, along with the development of the direction of literary criticism, the issue of periodization, principles, trends, and problems were studied separately.

Keywords: literary criticism of the 80s-90s, periodization of literary criticism, principles and problems of literary criticism

Adabiyotshunoslikda tanqid tarixiga taalluqli ko'pgina asarlar yaratilgan bo'lishiga qaramay, bu sohada umumiy yo'nalish hali maydonga kelganicha yo'q, deb aytilish mumkin. Hozircha ilmda birdan-bir qoida – tanqid tarixini adabiyot tarixining asosiy bosqichlari bilan aloqadorlikda o'rganish va mavjud an'anani davom ettirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bundan xulosa qilish mumkinki, adabiy tanqidning asosiy vazifasi muayyan bir (yoki bir necha) qalamkash ijodini,

adabiyotimizda alohida voqelik sifatida tahlil va talqin etish, muammolarni aniqlash, badiiy-estetik jihatdan tekshirish, baholashdan iborat.

O'zbek adabiy tanqidchiligi tizimli ravishda taraqqiy etib kelmoqda. Manbalarda o'zbek adabiyotining taraqqiyot bosqichlari turlicha, xususan, "O'zbek sovet adabiy tanqidi tarixi" (1987) kitobida quyidagicha davrlashtirilgan: 1. O'zbek sovet adabiy tanqidining vujudga kelishi va ilk qadamlari (1917-1932); 2. O'zbek sovet adabiy tanqidi sotsialistik realizm estetikasi bilan qurollanish yo'lida (1932-1941); 3. Ulug' Vatan urushi davri o'zbek adabiy tanqidi (1941-1945); 4. Ulug' Vatan urushidan keyingi davr o'zbek adabiy tanqidchiligi (1945-1956); 5. Adabiy tanqid tarixida yangi bosqichning boshlanishi (1956-1961); 6. Adabiy tanqidning tez va keng rivojlanish yo'liga kirishi (1962-1972); 7. O'zbek adabiy tanqidi yangi bosqichda (1972-1980). Mazkur davrlashtirish asosida, aytish mumkinki, bosqichlarga bo'lishda adabiy-tanqidiy jarayonning o'sishiga emas, balki jamiyatdagi siyosiy o'zgarishlarga tayanilgan. O'zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyot bosqichlarini davrlashtirish bo'yicha ko'plab adabiyotshunoslarimizning qarashlari mavjud. Bu borada professorlar A.Rasulov va N.Xudoyberganov davrlashtirish tarixiga va uning fan sifatida shakllanishiga e'tibor qaratgan bo'lsalar, B.Rahmonov "jadidchilik", "sho'ro" va undan "keyingi davr"larga ajratgan. S.Sodiq ham, B.Nazarov, A.Rasulovlar tadqiqotlarida ham tanqidchilik to'rt bosqichda davrlashtirilib, buning sabablarini izohlab ketganlar. XX asrning 80-yillardan boshlab o'zbek adabiy tanqidchiligida asarlarga munosabat biroz o'zgargan, shu bilan birga, eski an'analar ham saqlab qolingan davrlar edi. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi ham 80-yillarda tanqidchilikda muhim bo'lib turgan tendensiyalar (munosabat) hamda 90-yillardan o'zbek adabiy tanqidchiligida yangilanayotgan qarashlarni o'rganishdan iborat. Abdug'afur Rasulov aytganidek, "XX asr o'zbek tanqidchiligi murakkab holatlarni boshdan kechirdi. Asr boshlaridagi, yangi shakllangan adabiy tanqid ruhida millatparvarlik, xolis adabiy talqinga intilish tamoyili yetakchilik qildi. Sho'ro davrida adabiy tanqid asl va xolislik xislatini yo'qotdi, kommunistik mafkura dastyoriga aylandi. 80-yillardan e'tiboran adabiy tanqidda oshkoralik, shiddatkorlik sezila boshlandi. Mustaqillik pallasidan e'tiboran xolis talqin tanqid asosiga aylana bordi. Bu tanqidda anglash, qiziqish, tushunib yetish tamoyili darhol ko'zga tashlandi". Yuqoridagi o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda aytish mumkinki, tanqidchilгимiz 80-yillar alohida o'rganishni talab etadigan davr bo'lgan. Bu davrda Sho'ro mafkurasi talablaridan bir qadar chekinish va o'z fikrini ayta olish

imkoniyati qisman kengaydi. Shunga qaramay, eski an'analardan qutula olmaslik holatlari ham hamon mavjud edi. Ma'lumki, adabiy tanqidchilikning har bir davrida janrlar imkoniyati kengayadi yoki tadqiqotchi bir xil janrda ijod qila boshlaydi. 80-yillarda adabiy portret janri taraqqiy etdi. "60-80-yillarda adabiy portret janrida samarali natijalarga erishildi. S.Mamajonovning "G'ayratii" (1973), M.Mahmudov va B.Mahmudovlarning "Ibrohim Rahim" (1974), L.Qayumovning "Zulfiya" (1975), "Hamza" (1989), H.Abdusamatovning "Habibiy" (1977), Sh.Otaboyevning "Mirzakalon Ismoilii" (1978), S.Sirojiddinovning "Abdulhamid Majidiy" (1982) kabi portretlari ana shular sirasiga kiradi". Ushbu tadqiqotlarni o'rgangan olimlar fikridan ma'lum bo'ladiki, adabiy portret janrida muayyan asarlar yaratilgan bo'lsa-da, ularda asosan bayonchilik ustunlik qiladi. Yozuvchi shaxsi va asarlari haqidagi ma'lumotlar bilan cheklanganlik ko'zga tashlanib, yuqori ijodiy fantaziya, asar matnini chuqur ilmiy talqin qilish yetishmaydi.

XX asr 80-yillarida adabiy portret janri bilan birga tanqidiy-biografik ocherklar ham rivojlandi. Xususan, "Adabiyot va zamon", "Hayot ko'zgusi" adabiy-tanqidiy maqolalar to'plamida "Adabiy portretlar", "Adabiy portretga chizgilar" nomli tanqidiy-biografik ocherklar nashr etildi. Shu yillarda nashrdan chiqqan "Tanqid va uslub" nomli adabiy-tanqidiy kitobda ham tanqidchi Homil Yoqubov, Matyoqub Qo'shjonov, Laziz Qayumov, Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov, Ibrohim G'ofurov, Pirmuhammad Shermuhammedov kabilarning ijodiga va shu davr adabiy tanqidchiligiga munosabat bildirdi. Shuningdek, ularda tanqidchilarning insoniylik sifatleri haqida ham ba'zi fikrlarni uchratish mumkin. Xususan, Laziz Qayumovning kitobxonga noma'lum tomonni ko'ra olishi, kashfiyotchi ekanligi e'tirof etilgan. Bu fikr to'g'ri. Haqiqatan ham, tanqidchi sinchkov, zakiy bo'lishi shart. Ammo olimning tanqidchi his-hayajonga va ehtirosiga boy bo'lishini yoqlashiga qo'shilib bo'lmaydi. Bizningcha, tanqidchi haqiqatguy va sovuqqon bo'lishi kerak. Shundagina u asarni adolatli baholay oladi. Aslida, Laziz Qayumov ham xotirjamlik bilan asarga munosabat bildiruvchi tanqidchi edi. Bundan tashqari, O'.O'tayev tanqidiy asarlarga munosabat bildirar ekan, "chuqur publitsistik ruh bilan yozilgan" degan ijobiy bahoni ham beradi. Ma'lumki, har qanday tanqidiy asarlar vaqtli matbuotda chop etilishini hisobga olsak, uni omma tushunadigan tilda bo'lgani ma'qulroq. Biz tanqidiy asar chuqur publitsistik ruhda emas, balki chuqur ilmiy mushohada asosida sodda va ravon yozilishi kerak, deb hisoblaymiz.

Tanqidchilik janrlariga to'xtalar ekanmiz, 80-90-yillarda yozilgan taqriz, adabiy portret, tanqidiy-biografik ocherk, maqolalar bugungu kunda asl mohiyatini yo'qotgandek ko'rinadi. Tanqidiy janrlar badiiy asarni tekshiruvchi, kitobxonga yetkazuvchi, yaqinlashtiruvchi, asarni ijodkordanda chuqur his eta olish qudratiga ega. Yoki badiiy kashfiyotni izlash imkoniyati ham mavjud. Shuni inobatga olsak, bugungi kun tanqidchisi 80-90-yillar munaqqidi bilan keskin farq qiladi. Janr kuchi ham katta farq ko'rsatayotgani bizga ma'lum. Xususan, hozirjavob janr bo'lgan taqriz ham bugungi kunda asar yozilganidan ancha keyin nashrdan chiqyapti. 80-90-yillarda ijodkor asarini chop etishi uchun tanqidchidan hadiksiragan bo'lsa, bugungi kunda yozuvchi o'z ijodiga munosabat bildirishlarini intiq bo'lib kutadi. Ya'ni, taqriz "tanqidning tikanli guli" bo'lmay qoldi, nazarimizda. Aytaylik, 30-yillardagi Oybek va Usmonxon, 90-yillardagi Azim Rahimov va Murtazo Qarshiboyevlarning bahsli maqolalari ham hozirda deyarli uchramaydi. Yoki 80-yillardan keyingi adiblar haqidagi xotira asarlari ham kamayib ketdi. Ozod Sharafiddinovning Ibrohim Haqqulga, O.Tog'ayevning Erkin A'zamga, Usmon Azimning Umarali Normatovga yozgan ochiq maktublari 80-90-yillar adabiy tanqidchiligi taraqqiyoti va saviyasini belgilab bergan bo'lsa, bugungi kunda bu janrlarning adabiy tanqidchilikda ko'rinish bermagani uning bir oqimga tushib qolganini anglatasa kerak, bizningcha. Haqli savol tug'iladi. Nega? Dilmurod Qur'onov aytganidek, adabiy tanqid "depsinib qoldi"mi yoki tanqidchi o'z vazifasida oqsadimi? Albatta, bu globallashuv va texnika asrining ma'lum ma'nodagi salbiy ta'siri bo'lishi mumkin. Shunga qaramay, badiiy asar yaratilyaptimi, uning o'quvchisi bor. Albatta, tanqidchisi ham bor. Hozirda D.Qur'onov, Q.Yo'ldoshev, B.Karimov, U.Hamdamovlarning bu boradagi tadqiqiy ishlari soha rivojini ko'rsatib beradi hamda adabiy tanqidning taraqqiyotini belgilab beradi.

Akademik Baxtiyor Nazarovning ta'kidlashicha, 80-yillarga kelib adabiy tanqidchilik sezilarli darajada taraqqiy etdi. "1975-yil respublikamiz poytaxtida o'tkazilgan Butunittifoq konferensiya va shu konferensiya materiallari asosida bosilib chiqqan kitob... nufuzli manbalardan biri bo'lib qoldi. 1980 yilda Toshkentda bo'lib o'tgan III Butunittifoq turkologik konferensiya va uning ishida muhokama etilgan mamlakatimiz turkiy xalqlarining hozirgi adabiy jarayoni xususidagi munozaralar haqida ham shu fikrni aytish mumkin". Darhaqiqat, adabiy tanqid rivoji uchun nazariy manbalar, ilmiy adabiyotlar yetarli bo'lgandagina u fan sifatida shakllana oladi. Shu ma'noda, o'zbek adabiy tanqidchiligi XX asr

boshlarida taraqqiy topishni boshlaganiga qaramay, uning nazariy asoslari deyarli sayoz edi. Demak, o'zbek adabiy tanqidchiligi asr boshlaridan shakllangan bo'lsa-da, hukmron muhitning ta'sirida asosiy vazifasini unutib qo'ygan va asarning tag mohiyatiga kirib bormagan. Tanqidchilar asosan sotsiologik metoddan qurol sifatida foydalanishgan. Baxtiyor Nazarov ta'kidlaganidek, 80-yillarda tanqidchiligimizning nazariy manbalari yaratildi. Bu davrga qadar olib borilgan tadqiqotlar faqatgina amaliy jihatdan o'zini namoyish etgan bo'lsa, 1980-yillarda esa amaliy tadqiqotlar uchun nazariy manbalar to'laqonli shakllandi, deyish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбек совет адабий танқиди тарихи. 2 томлик. 1-том. – Тошкент.: Фан, 1987. – 345 б.
2. Расулов А, Худойберганов Н. Ўзбек совет адабий танқидчилиги тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – Б. 58.
3. Раҳмонов Б. Ўзбек адабий танқидчилиги. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. – 237 б.
4. Содик С. Танқидчилигимизнинг машаққат йўли // Мустақиллик даври адабиёти. Адабий-танқидий мақолалар тўплами. – Тошкент: 2006. – Б.
5. Назаров Б, Расулов А, Аҳмедова Ш, Қаҳрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Тошкент: Tafakkur qanoti, 2012. – Б.41.